

Anna Pękala, Janina Wyczesany

Rola i znaczenie muzyki w pracy z dziećmi upośledzonymi umysłowo w stopniu lekkim klas I-III

Wprowadzenie

Charakterystyczną cechą współczesnych systemów oświaty jest objęcie nauczaniem wszystkich dzieci, a więc także dzieci upośledzonych umysłowo i zapewnienie każdemu z nich warunków sprzyjających osiągnięcie optymalnych wyników w zakresie wszechstronnego rozwoju.

Podstawową formą kształcenia specjalnego jest szkoła specjalna. Dekret z dnia 25 III 1956 roku o obowiązku szkolnym mówi, że dzieci uznane za niezdolne do nauki w normalnej szkole wypełniają obowiązek szkolny w szkołach specjalnych.

Podstawowe cele pedagogiki specjalnej wiążą się z wychowaniem i nauczaniem jednostek upośledzonych. Swoistość pracy przejawia się przede wszystkim w konieczności stosowania odpowiednich metod wychowawczych i dydaktycznych, których zadaniem jest korygowanie nieprawidłowości rozwojowych, usprawnianie nie zaburzonych funkcji psychofizycznych przy jednoczesnym kompensowaniu istniejących braków. Wyrównywanie ich jest często bardzo trudne. W związku z tym nie tylko inne są metody kształcenia i wychowania, inne także są treści nauczania, oraz odpowiednio przygotowana kadra pedagogiczna.

W działalności rewalidacyjnej pedagogika specjalna dąży do osiągnięcia określonych celów. Są to cele zróżnicowane, dostosowane do sił i wydolności jednostki, zależne od jej możliwości rozwojowych.

Podstawy metodologiczne badań

W badaniach dotyczących roli muzyki w pracy z dziećmi upośledzonymi umysłowo w stopniu lekkim przeprowadzono kwestionariusz-ankietę wśród nauczycieli pracujących w szkołach i internatach szkół specjalnych. Została ona podzielona na sześć części.

Część I. ogólna zawierała pytania dotyczące stażu pracy, wykształcenia ogólnego i muzycznego, oraz umiejętności gry na instrumencie, rodzaju upośledzenia wychowanków, napotykaných trudności w pracy z dziećmi,

Część II. wypełniali nauczyciele uczący muzyki,

Część III. przeznaczona była dla nauczycieli uczących w kl. I-III,

Część IV. zawierała pytania do nauczycieli uczących innych przedmiotów niż muzyka,

Część V. ankiety skierowana była do nauczycieli pracujących w internatach,

Część VI. przeznaczono na informacje dodatkowe badanych nauczycieli.

W artykule ograniczono się do przedstawienia wyników trzeciej części ankiety, dotyczącej znaczenia muzyki w pracy z dziećmi upośledzonymi umysłowo.

Badania odbyły się na terenie czterech województw: kieleckiego, częstochowskiego, katowickiego i krakowskiego.

Nauczanie początkowe jest ważnym etapem rozwoju każdego dziecka. Zależny jest on bowiem od sposobu zorganizowania pracy na tym szczeblu nauczania. Za najlepszą metodę pracy w kl. I-III z dziećmi upośledzonymi umysłowo w stopniu lekkim uznaje się w Polsce metodę ośrodków pracy. Metoda ta oparta jest na nauczaniu całościowym, uwzględniającym bezpośrednią obserwację przedmiotów i zjawisk. Podstawową jednostką pracy jest ośrodek dnia pracy, na realizację którego przewidziane jest od 3-5 godz. dziennie. Przygotowanie każdego ośrodka wymaga określenia celów dydaktyczno-wychowawczych związanych z jego tematyką, oraz planowanie pracy na każdym etapie działalności nauczyciela (zajęcia wstępne, praca poznawcza, zajęcia końcowe). W metodzie ośrodków pracy czas trwania zajęć reguluje nauczyciel.

Wszyscy badani nauczyciele wykorzystują wyżej wymienioną metodę w pracy z dziećmi upośledzonymi umysłowo klas I-III szkoły specjalnej.

Przystępując do cyklu długofalowych badań postawiono tezę: zespół dyspozycji emocjonalnych rozwijanych w kontakcie ze sztuką w szczegól-

ności muzyką powinien wpływać na rozwój osobowości, a w konsekwencji na zdolności twórcze dziecka.

Jak do realizacji tych zadań przygotowani są nauczyciele uczący w kl. I-III szkoły specjalnej? Jakie miejsce znajdują dla muzyki w systemie nauczania i wychowania? Co im pomaga, a co przeszkadza w osiągnięciu postawionych przez program zadań? Na te pytania postanowiono znaleźć odpowiedź, analizując wypowiedzi nauczycieli.

Wyniki badań

Wypełnionych kwestionariuszy-ankiet otrzymano łącznie 35. Ilość respondentów z podziałem na staż pracy pedagogicznej przedstawia tabela 1.

Tab. 1. Procent nauczycieli biorących udział w badaniach z podziałem na staż pracy pedagogicznej

Staż pracy z podziałem na lata	1-5	6-10	11-15	16-20	21-29	30	Razem
Procent nauczycieli	20	40	8	20	4	8	100

Z tabeli 1 wynika, że 60% ankietowanych to młodzi nauczyciele pracujący nie więcej niż 10 lat.

Staż pracy pedagogicznej nie zawsze równoznaczny jest ze stażem pracy z dziećmi upośledzonymi. Wśród ankietowanych przedstawia się on następująco (tab. 2).

Tab. 2. Staż pracy z dziećmi upośledzonymi

Lata pracy	1-5	6-10	11-15	16-20	21-29	30	Razem
Procent nauczycieli	32	28	12	20	–	8	100

Z dokładnej analizy wynika, że u 70% nauczycieli oba staże pracy pokrywają się ze sobą.

Następne pytanie dotyczyło wykształcenia badanych. Wyniki zebrano w postaci danych (tab. 3).

Tab. 3. Kierunek ukończonych studiów

Kierunek studiów	Pedagogika	Pedagogika specjalna	Nauczanie początkowe	Psychologia	Filologia polska	Razem
Procent nauczycieli	16	34	36	8	1	100

Wykształcenie wyższe posiadało 96% badanych, w tym pedagogiczne 86% osób. Ponadto 32% badanych nauczycieli ukończyło studia podyplomowe z zakresu pedagogiki specjalnej. Większość nauczycieli ukończyła studia dzienne.

Rodzaj oraz formy pracy nauczyciela dostosowane być powinny do rodzaju upośledzenia występującego u dzieci, z którymi on pracuje. Dlatego też kolejne pytanie dotyczyło tego zagadnienia.

Tab. 4. Rodzaje upośledzenia występujące u dzieci.

Rodzaj upośledzenia umysłowego	Pogranicze upośledzenia i normy	Lekkie i pogranicze umiarkowanego upośledzenia	Razem
Procent dzieci	64	36	100

Na podstawie uzyskanych odpowiedzi można zauważyć, że wszyscy ankietowani pracują z dziećmi o zbliżonym stopniu upośledzenia umysłowego.

Ponieważ głównym celem pracy było otrzymanie odpowiedzi na pytanie dotyczące roli muzyki w pracy z dziećmi upośledzonymi umysłowo dlatego też zapytano nauczycieli, czy potrafią grać na jakimś instrumencie. Odpowiedzi przedstawiono w tabeli 5.

Tab. 5. Umiejętność gry na instrumencie muzycznym przez nauczycieli

Umiejętność gry na instrumentach	Tak	Nie	Brak odpowiedzi	Razem
Procent nauczycieli	16	76	8	100

Dane te wskazują, iż większość nauczycieli nie potrafi grać na żadnym instrumencie. Tylko co piąty nauczyciel radzi sobie w tym zakresie.

Tab. 6. Typowe instrumenty wykorzystywane w szkole

Rodzaj instrumentu	Gitara	Flet prosty	Pianino
Liczba osób	4	8	4

Posługiwanie się instrumentem nie zawsze związane jest z wykształceniem muzycznym.

Odpowiedź na ostatnie pytanie w tej części ankiety, a dotyczące napotykaných trudności w pracy z dziećmi upośledzonymi umysłowo nauczyciele dzielili na trzy grupy (tab. 7).

Tab. 7. Najczęściej spotykane trudności w pracy z dziećmi upośledzonymi umysłowo (z podziałem na grupy)

wychowawcze	Trudności	
	dydaktyczne	organizacyjne
– zachowania agresywne uczniów	– brak umiejętności pracy w zespole	– zbyt liczne klasy
– niepunktualność	– dysgrafia	– mała liczba pomocy dydaktycznych
– brak zrozumienia norm społecznych	– dysleksja – brak koncentracji uwagi	– różnorodność zespołów klasowych
– łatwe i częste zniechęcanie się do nauki z powodu wyższego stopnia nauki (wagary, ucieczka w chorobę)	– słaba sprawność fizyczno-ruchowa – zróżnicowana sprawność intelektualna w jednym zespole uczniów	
– zbyt mały kontakt ze środowiskiem rodzinnym	– związane z upośledzeniami sprzężonymi	
– zaniedbania środowiskowe		

Zasadnicza część ankiety obejmuje pytania o znaczenie muzyki w rewali-dacji uczniów szkoły specjalnej. Pytanie pierwsze dotyczyło literatury, z której korzystają nauczyciele przy prowadzeniu zajęć muzycznych. Z odpowiedzi wynika, iż 60% korzysta z *Elementarza muzycznego do kl. I*, 20% z *Muzyki w przedszkolu*, 12% z *Nauczania w kl. I-III szkoły specjalnej*. 24% ankietowanych nauczycieli nie udzieliło odpowiedzi.

Biblioteczka z fachową literaturą to w głównej mierze własne zbiory nauczycieli. Ogólnie oceniają jej stan jako niewystarczający. Uważają, że za mało jest pozycji o profilu praktycznym.

Formy aktywności dzieci na lekcjach muzyki przedstawia tabela 8.

Tab. 8. Formy aktywności uczniów

Formy aktywności	Procent
Śpiew	100
Zabawy rytmiczne ze śpiewem	80
Ruch przy muzyce	100
Gra na instrumentach	60
Słuchanie muzyki	40

Z tabeli 8 wynika, iż nauczyciele na lekcjach muzyki najchętniej stosują śpiew i ruch przy muzyce. Tylko 40% respondentów proponuje dzieciom słuchanie muzyki.

Logiczna więc wydaje się odpowiedź na kolejne pytanie dotyczące ulubionej formy aktywności muzycznej dzieci.

Tab. 9. Formy aktywności muzycznej najbardziej lubiane przez dzieci

Formy aktywności	Procent
Śpiew	100
Ruch	100
Gra na instrumentach	40

Dzieci lubią ruch, a muzyka sprzyja jego wyzwoleniu. Oprócz ruchu przy muzyce dzieci preferują śpiew. Wobec tego poproszono nauczycieli o podanie ulubionego repertuaru do śpiewania. Są to głównie piosenki dziecięce popularne w środkach masowego przekazu. Muszą być one jednak o tematyce bliskiej dzieciom. 20% nauczycieli w odpowiedzi na to pytanie wskazało piosenki ludowe.

Jak wygląda przygotowanie szkoły do prowadzenia zajęć muzycznych? Jak wygląda stan instrumentów dla dzieci, oraz innych pomocy przydatnych w prowadzeniu zajęć? Oto kolejne pytania zawarte w kwestionariuszu – ankiecie.

Instrumenty dla dzieci to przede wszystkim zestawy instrumentów perkusyjnych. Bywa jednak, że są one niekompletne i dlatego nie zawsze nadają się do wykorzystania w pracy. Wśród innych pomocy potrzebnych do prowadzenia zajęć nauczyciele najczęściej wymieniali gramofon i magnetofon. Większość szkół jest w te urządzenia wyposażona. 12% nauczycieli ma dodatkowo możliwość korzystania z video na terenie szkoły.

Jako pomoc w realizacji programu muzyki ma służyć nauczycielowi przewodnik metodyczny. Czy tak jest w praktyce? Czy nauczyciele proponują jakieś zmiany zarówno w programie, jak i w przewodniku? Odpowiedzi na powyższe pytania ilustrują dane tabeli 10.

Tab. 10. Propozycje zmian

Ocena	Procent
Bez zmian	40
Względnie dobry program i przewodnik metodyczny	32
Propozycje zmian	16
Brak odpowiedzi ze względu na brak wykształcenia muzycznego	4
Brak odpowiedzi	8
Razem	100

Proponowane zmiany dotyczą tylko przewodnika. Według nauczycieli za mało w nim repertuaru do śpiewania dostosowanego do poszczególnych ośrodków.

Jak zaznaczono wcześniej wszyscy ankietowani nauczyciele pracują metodą ośrodków pracy. Zapytano więc, w jaki sposób łączą elementy przedmiotu „muzyka” z innymi zajęciami.

Odpowiedzi były następujące: Wykorzystujemy elementy muzyki i rytymiki na zajęciach wstępnych na wychowaniu fizycznym oraz na języku polskim. Służą one do: wyklaskiwania tekstu czytanek; śpiewania sylabami; korelacji treści poznanych piosenek z aktualnie opracowywanym ośrodkiem pracy, bądź poszczególnymi celami zajęć. Ponadto muzyka stanowi nieodzowny element dziennego ośrodka pracy (badana nr 30), element ćwiczeń śródlekcyjnych (badana nr 12). Stosowana jest w czasie przerw w zajęciach dydaktycznych. Charakterystyczne są wypowiedzi nauczycieli o dużym stażu pracy z dziećmi upośledzonymi umysłowo. Stwierdzają oni, iż: „Muzyka wyzwala spontaniczność, uaktywnia uczniów, mobilizuje do pracy, stwarza

pogodny nastrój. Z tego powodu łączą elementy muzyki na każdej lekcji z innymi przedmiotami".

Cytowane wypowiedzi są jednocześnie odpowiedzią na kolejne pytanie: Czy muzyka może być stosowana jako nagroda? Czy obietnica kontaktu z nią ma wpływ na wyrobienie oczekiwanej przez nauczyciela postawy u dzieci?

70% nauczycieli odpowiedziało „tak”, 10%, że nie stosuje muzyki jako nagrody, 20% – nie udzieliło odpowiedzi. Nauczyciele wykorzystują muzykę jako nagrodę za wysiłek, pracę, właściwe zachowanie. Często dzieci same wybierają ulubioną piosenkę, którą chcą zaśpiewać, czy utwór, którego pragną posłuchać.

Ankietowani nauczyciele przyznali muzyce rolę terapeutyczną, rewali-dacyjną oraz kompensacyjną.

Ostatnie pytanie dotyczyło uwag na temat nauczania muzyki w kl. I-III szkoły specjalnej. Uzyskane informacje można podzielić na trzy grupy zagadnień, związanych:

1) z wykształceniem, w tym potrzeby: ukończenia studiów z pedagogiki specjalnej, ze szczególnym przygotowaniem do przedmiotów artystycznych; umiejętności gry na wybranym instrumencie (np. klawiszowy lub gitara).

2) ze zmianami organizacyjnymi: zwiększenia liczby godzin muzyki; wyposażenia szkół w pomoce niezbędne do prowadzenia zajęć muzycznych.

3) z rolą dydaktyczną przedmiotu: muzyka w kl. I-III powinna koncentrować się głównie na rozśpiewaniu dzieci, na wyrobieniu chęci udziału w zabawie, uaktywnieniu osób nieśmiałych.

Podsumowanie

Wszyscy nauczyciele uczący w kl. I-III szkoły specjalnej widzą ogromną rolę i znaczenie muzyki w nauczaniu i wychowaniu dzieci upośledzonych umysłowo. Jest to przedmiot, bez którego niemożliwe byłoby realizowanie programu w sposób pełny, wartościowy z korzyścią dla rozwoju uczniów. Realizacja zasady korelacji zajęć muzycznych z tematyką dzienną i okresową ośrodka pracy ułatwia nauczanie metodą całościową, kształtuje emocjonalny stosunek dziecka do poznawanej rzeczywistości. Ma także wpływ na pozytywną motywację do uczenia się w szkole specjalnej. Nauczyciele, wiedząc, że dominującą formą działalności muzycznej jest ruch, wykorzystują każdą nadarzącą się okazję do prowadzenia tego typu ćwiczeń.

Przez wspólne zabawy muzyczne, przeżywane przez dzieci bardzo silnie, kształcą u nich zdrową ambicję, etyczne współzawodnictwo, solidarność. Nawyk systematycznej, dokładnej pracy (np. podczas nauki piosenki, tańca) decyduje o ciągłym doskonaleniu nabytych umiejętności, od czego zależne są postępy w nauce.

Mimo trudności występujących w pracy nauczyciele tego przedmiotu starają się jak najpełniej realizować zadania i treści programowe. Program muzyki w kl. I-III dostosowany jest do możliwości dzieci. Zawiera postulat ważnego zadania tego przedmiotu, którym jest czynny udział w kontakcie z muzyką. Taka jest też ocena nauczycieli.

Od dobrych programów do pełnej realizacji daleka jest jednak droga. Nie wszyscy nauczyciele posiadają odpowiednie wykształcenie. Są placówki, gdzie nauczyciel przygotowany do prowadzenia zajęć musi ograniczyć się do niektórych tylko form zalecanych przez program z powodu braku instrumentów muzycznych.

Według badanych następną przyczyną niedociągnięć w tej dziedzinie jest za mała liczba godzin przeznaczonych na realizację programu muzyki. W tej sytuacji nauczyciel zawsze postawiony jest przed koniecznością zrezygnowania lub spłycenia pewnych partii materiału.

Aby dziecko upośledzone umysłowo mogło znaleźć odprężenie w muzyce, aktywnie ją odebrać, musi być do tego przygotowane. I z tym wiąże się duża rola nauczycieli szkolnictwa specjalnego.

Literatura

- Kubeczko J., *O wychowaniu dzieci upośledzonych umysłowo*, WSiP, Warszawa 1974
- Lipkowski O., *Pedagogika specjalna – zarys*, PWN Warszawa 1981
- Mrugańska K., *Wychowanie muzyczne w szkole specjalnej dla dzieci upośledzonych umysłowo*, Wychowanie Muzyczne w Szkole 1972 nr 1
- Mrugańska K., *Ruch przy muzyce – szansą rozwoju psychomotorycznego dziecka upośledzonego umysłowo*, Wychowanie Muzyczne w Szkole 1972 nr 2
- Mrugańska K., *Wychowanie muzyczne w szkole podstawowej specjalnej – poradnik metodyczny*, WSiP, Warszawa 1976
- Wojnarowska-Stawowy I. (red.), *Nauczanie w klasach I-III szkoły specjalnej – praca zbiorowa*, WSiP, Warszawa 1981
- Wierszyłowski J., Wilk A., *Psychologia muzyki*, PWN, Warszawa 1970